

ДИНАМІКА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ЦІННІСНОЇ «ЄВРОПЕІЗАЦІЇ» ОСВІТИ УКРАЇНИ

В статті йдеться про фактори, що спонукають Європу до прискореного утворення простору інтеграційного континентального життя, до розвитку загальноєвропейської організації освітньої системи. В статті також аналізуються деякі ціннісні орієнтації педкадрів України, які ідентифікуються з європейськими зразками, та розглядаються пропозиції щодо посилення якісної «європеїзації» національної освіти і входження її в європейське культурне середовище за принципом акультурації.

Ключові слова: євроінтеграція, порівняльний аналіз, ціннісні орієнтації, проблеми «європеїзації» освіти України.

В статье раскрываются факторы, которые побуждают Европу к ускоренному созданию объединённого континентального пространства, к развитию общеевропейской организации системы образования. В статье также используются некоторые ценностные ориентации педагогических кадров Украины, которые сравниваются с европейскими образцами, и рассматриваются предложения относительно активизации качественной «европеизации» национального образования и включения его в европейскую культурную среду на основе принципа взаимообогащения.

Ключевые слова: евроинтеграция, сравнительный анализ, ценностные ориентации, «европеизация» образования Украины.

In the article the factors which induce Europe to speed-up creation of the incorporated continental space open up, to development of European organization of the system of education. In the article some valued orientations of pedagogical shots of Ukraine, which are compared to the European standards, and considered suggestions in relation to activation of high-quality «evropeizatsii» of national community and including of him on European cultural Wednesday on the basis of principle of vzaimoobogasheniya, are also used.

Keywords: euro integration, comparative analysis, valued orientations, «evropeizatsiya» of formation of Ukraine.

Ще сто років тому ідея створення «Сполучених Штатів Європи» вважалася ефемерною. Нині педкадри будь-якої ідеологічної, політичної орієнтації вже не можуть заперечувати, що створення Європейської міжнаціональної спільноти є об'єктивним процесом, який не має альтернативи, до того ж він демонструє прискорену динаміку не тільки конструктивних основ, а й внутрішнього змісту загальноєвропейського життя.

Що ж спонукає Європу до прискореного цементування континентального життя?

По-перше, потреби включення усіх європейських країн в систему відповідальності за існування співдружності, яка показувала б привабливість способу життя європейців у порівнянні з іншими світовими і регіональними спільнотами.

По-друге, демографічна криза, що є наслідком скорочення народжуваності в розвинених країнах світу й зростання соціальної групи пенсіонерів.

По-третє, потребами закріплення престижності європейської інтелектуальної та освітньої складових, за рахунок яких інтенсифікується сучасний інформаційний етап розвитку цивілізації, має ретельно

підвищуватися прибуток на світовому ринку.

По-четверте, системні кризові обставини, які порождають усі сфери життєдіяльності не тільки європейців, а й народів усього світу.

По-п'яте, поява на світовому економічному ринку, крім звичних „ігроків” (США, Японія), нових сильних суб'єктів, таких як країни БРІК (Бразилія, Росія, Індія, Китай) та інші.

По-шосте, посилення боротьби між валютами, як важливими інструментами ринкових відносин, про що свідчать „нецивілізовані” заходи США, Європи, Китаю щодо затвердження провідної ролі своїх валют (долара, євро, юаня) на світовому ринку.

Україна, як частина Європи, відчуває на собі проблемність усіх цих питань. Крім того, вона має свої власні інтереси у складі об'єднаного, цілісного, але відкритого європейського простору, виробляє свою стратегію і тактику входження в цей простір як рівноправного члена, розуміє, що їй потрібно багато зробити, щоб претендувати на показники європейської ідентичності.

Спонукальні мотиви активізації євроінтеграційної роботи очевидні. Вони розраховані насамперед на:

- забезпечення колективного (загальноєвропейського) захисту національних інтересів України;

Питання педагогіки

- рівноправну участь в розподілі сегментів європейського ринку, в загальноєвропейських та сегментарних структурах управління;
- досягнення середньоєвропейського рівня життя населення країни;
- якісне вирівнювання соціальної інфраструктури тощо.

Важливішою ланкою інтеграційної діяльності України є входження системи національної освіти в загальноєвропейський освітній простір. В цьому напрямку вже зроблено деякі рішучі кроки. Україна домоглася статусу повноправного члена Болонського процесу, багатьох інших європейських освітніх інституцій. Плідно функціонують розроблені сумісні заходи між окремими українськими й європейськими освітніми установами та закладами з обміну досвідом роботи, з навчання студентів за інтегрованими планами та програмами.

Професор Штайнер-Хамсі, президент Товариства порівняльних міжнародних досліджень у сфері освіти підкреслює: „Сьогодні абсолютно кожна міжнародна організація збирає, оцінює, розповсюджує та фінансує свій власний портфель „кращих взірців практики” з метою розвитку освіти. Це тиражування кращих взірців практики – один з нових засобів впливу міжнародних експертів на освітню політику світу... У центрі цих нових тенденцій розвитку освітньої політики знаходяться методи міжнародного порівнювання” [3; 82].

Світова спільнота дійшла висновку, що основними факторами якості життя є добробут, освіта і здоров'я людей. До того ж освіта визнана головною метою та пріоритетом розвитку громадянського суспільства, що цілком відповідає програмним завданням України.

Спираючись на таку ідеологему, керівні органи Євросоюзу активно працюють над проектами майбутніх загальноєвропейських закладів освіти.

Йдеться про розроблення стандартів конкурентоспроможного у глобальному вимірі нового закладу – Університету світового класу (УСК), хоча в академічному середовищі Європи існує і негативне ставлення до нього. Виникає думка про те, що новий заклад освіти може перетворитися з академічної інституції на ринкову, головним мотивом якої буде підвищення свого місця в ієрархії рейтингів. Висвітлюється побоювання американізації системи вищої школи з поширенням притаманних для неї духу конкуренції, що не прийнятно для

європейської культури. Українська освітня еліта докладає чималих зусиль для пошуку свого місця в створенні нових, інтегрованих стандартів функціонування й розвитку вищої школи. „Без ретельної контекстуалізації, -- вважають вітчизняні аналітики, -- запозичення освітніх моделей може стати навіть контрпродуктивним фактом, що спричинить занепад національної освітньої системи”. [8;55, 56].

Також в стадії розроблення загальноєвропейський проект Євросоюзу „EdGATE” – „Освітні ворота”. Поки що це концептуальний погляд на можливість створення мережі європейських регіональних коледжів (ЕРК – умовна назва для всіх типів середніх навчальних закладів), яка допоможе учням Європи віком від 6 до 18 років стати мобільними в об'єднаній Європі завтра. ЕРК пропонують такі пріоритети, як :

- якість освіти (в навчанні та підготовці вчителів);
- рівність в освіті (вирішення проблем соціального значення та тендерного напруги);
- професійну спрямованість та інформаційні технології [2; 48].

Разом з пошуком форм і засобів організації навчання, яке задовольняє інтереси і потреби учнів, студентів усіх європейських країн, удосконалюється механізм взаємопорозуміння між різними національними освітніми системами. А це значно важче вирішити, бо кожна національна освітня система базується на своєму природному менталітеті, на своїх культурних традиціях, на своїй системі ціннісних орієнтацій.

Для більшості європейських країн впровадити механізм єдності не дуже важко. На загальноєвропейському освітньому просторі віками складався єдиний культурний пласт, збудований на латиниці, на основах католицької та протестантської віросповідань, на єдності соціально-економічного та соціально-політичного устрою суспільства. В Європі освітня діяльність сприймається як об'єкт суспільної єдності і консолідації різних національних освітніх систем.

У доповіді Єврокомісії „Про конкретні майбутні завдання для освіти та професійної підготовки в Європі” (2001 р.) учителі, як пише професор Л.П. Пуховська, вважаються основними агентами у впровадженні європейської стратегії розвитку освіти на перспективу. Проголошується, що педагогічна освіта, разом з підвищенням

кваліфікації учителів, є основою європейської соціальної моделі. Найголовніше сьогодні, за думкою Єврокомісії, щоб педагогічна освіта орієнтувалася на майбутнє, відповідала запитам суспільства та йшла у ногу зі змінами. Освітні цілі європейського виміру, за Л.Пуховською, включають такі цінності, як: демократія, соціальна справедливість, повага до прав людини, підготовка молоді для реалізації прогресу через розбудову Євросоюзу. Особливу увагу приділяють орієнтації на такі цілі, як:

- посилення почуття європейської ідентичності. Якщо вчитель впевнений у важливості такої цінності, то вона буде краще сприйматися й учнями;

- сприяння усвідомленню студентами переваг Співдружності як і викликів, що стоять перед нею;

- покращення знань молоді про Євросоюз та країни, що входять до нього. [6; с.65-66, 69].

Складніше йде процес інтеграції української освітньої системи в Загальноєвропейський простір. Цьому факту є об'єктивне пояснення.

По-перше, Україна знаходиться на межі гострого протиборства між двох систем цінностей: Західної і Східної, -- тих принципових значимостей, які формують духовний світ людини, її життєві орієнтири. Джерелом їх є існування двох утворень: новаційного (техносфери) і традиційного. Перше утворення за своїм походженням агресивне не лише до природи, а й до духовної культури як основи цивілізованого устрою. Техносферні процеси простежуються в руйнації базових цінностей, заміщенні культурних відносин технологічними, ініціюванні асоціалізації, що загрожує втратою людського в людині. Друге утворення спрямоване на соціальне регулювання суспільного розвитку, на створення безпечних умов життя та духовне удосконалення людини.

Україна знаходиться на межі, де не тільки стикаються непримиренності, а й за гегелівським законом заперечення, створюється новий єдиний конвергентний продукт, що має влаштувати обидві протилежності. «Саме континентальні цивілізації, -- впевнений професор М.Шепелев,-- є носіями цінностей і способу життя, на основі яких людство може спромогтися на прорив у Вік Інтелекту, у справжній Вік Мудрості» [12; 136].

По-друге, духовна культура абсолютної більшості європейських країн базується на

латинці, католицизмі та протестантизмі у той час, як духовне життя українців розвивалося на основі кирилиці і православ'я;

По-третє, більшість ціннісних орієнтацій громадян європейського континенту викликане саме сутністю ринкових відносин і політичним плюралізмом, а у громадян України вони склалися під впливом панування колективної форми власності та монопартійної ідеології.

По-четверте, у роки трансформації суспільного життя радянської України, особливо в перший рік незалежності, демократичні рухи, нові політичні партії, представники національної еліти, що висовували пріоритет ринкових відносин, обіцяли народу щасливе постсоціалістичне життя. Цінностями щастя були проголошені:

- демократичне перетворення країни (свобода слова, багатопартійність тощо);

- прискорений розвиток виробничих сил і приватної власності;

- найкращий шлях соціально-економічного і соціально-політичного устрою суспільства на зразок західноєвропейських країн.

Однак можливості реалізації обіцянок не підтвердилися. Відбулася девальвація демократично налаштованих намірів, розкол суспільства на тих, хто вмів „прихватувати” основні економічні багатства України, і тих, хто залишився голим статист-суб'єктом, не маючи джерел для існування. Соціологічні дослідження ступеня довіри населення до можливого „володіння” європейськими цінностями в 1992 р. виявили високу міру деморалізації населення, яка в цілому склала 85 %, а серед молоді, яка одержала урок недовіри, 82 %. [5; 10, 15].

Склалася ситуація, за якої важко навіть приблизно уявити соціальну структуру українського суспільства. Хоча відомо, що ціннісні орієнтації -- найкраща ознака належності (неналежності) людини до соціального угруповання, до визначеної культури. За допомогою ціннісно-орієнтаційного комплексу характеризується соціальний статус людини. Аналіз співвідношення його статусу й соціальної ролі допомагає з'ясувати категорію, до якої має належати особистість: соціалізованої чи асоціальної.

Ідеально соціалізована людина -- винятковий випадок. Це феномен, який не належить собі: він не має автономних інтересів, над ним панують цілі та завдання суспільства, держави, корпорації, інших

Питання педагогіки

людей, потойбічних сил, слова божого тощо. Звичайно соціалізована людина свої дії співвідносить з правилами і нормами суспільства, за якими реалізується її соціальний статус. Прагне, щоб її соціальна роль не відхилялася від соціального статусу. Однак прагнення не завжди реалізується, що виявляється в девіантній поведінці особи. Спілкування звичайно соціалізованої особи з представниками інших соціальних груп, дотримання загальнолюдських цінностей вносить корективи в поведінку людини, спонукає до відхилення від критеріїв, що характеризують його соціальний статус.

У період руйнування усталених ціннісних орієнтацій та відсутності нових авторитетних взірців життя людина легко піддається впливу асоціальних груп. У будь-якому разі вона впадає в стан біфуркації: намагається орієнтуватись і на старі, і на нові соціальні цінності, які виключають один одного. Саме в такий спосіб поповнюються маргінально-аутсайдерські групи.

Отже, відмова від колишньої системи цінностей і неможливість реалізувати нові, породжує номічне становище в суспільстві. Аномалія, як підсумовує Н.Паніна, призводить до погіршення морального стану населення. Ненормативна реакція на неї формує зневажливе ставлення до цінностей як орієнтирів і регуляторів соціальних дій, провокує цинізм і агресивно-екстремістську поведінку людей [5; 25].

Педагогічний персонал – органічна частина суспільства. Йому властиві всі світлі й темні плями українського життя. При всьому розумінні виключності своєї праці, спрямованої на соціалізацію підростаючого покоління, педперсонал живе життям не тільки своєї соціальної спільноти, а й життям найманих працівників. Суперечність між засвоєними цінностями і тими, що підлягають знищенню, заміні або засвоєнню, розв'язується освітянином у процесі його професійної діяльності та в повсякденності буття. Перш ніж нести учням світло знань про ціннісні орієнтації, педагог має сам вирішити для себе, що відповідає його інтересам, поглядам, що створює його особистість як носія доброго, вічного, нового, чудового.

Аналіз відповідних соціологічних досліджень доводить, що основними причинами, які стримують активне сприйняття викладачами європейських освітніх цінностей, насамперед є брак:

- систематизованого аналітичного матеріалу про позитивні і негативні наслідки

інтеграції України в європейську суспільну спільноту;

- переконливої аргументації про дійсні пріоритети цінностей європейської системи освіти;

- вільного доступу до банку інформації про загальне і відмінне у ціннісних орієнтаціях педкадрів України та Європи;

- впевненості у дійсній відмінності українських освітніх цінностей від загальноєвропейських.

Близько 13,5% опитаних викладачів навчальних закладів післядипломної педагогічної освіти пропонують краще формувати у освітян повагу до національних цінностей освіти. Респонденти вважають, що українська освітня система може збагатити загальноєвропейський освітній простір такими показниками як:

- розвиненість системи післядипломної освіти (35,7%)

- фундаментальність підготовки педкадрів (30,0%)

- професійною компетентністю учителів – 23,0%

- неповторністю форм і методів національної освіти – 22,9%

- доступністю освіти для усіх верств населення – 20,9%

і таке інше.

Нині не можна впевнено заявити про те, що викладачі навчальних закладів України повністю опанували ціннісні орієнтації суспільства ринкових відносин чи повністю позбавились орієнтацій на цінності попереднього, соціалістичного суспільства, хоча зроблено значний крок у сприйнятті тих цінностей, якими живе переважна частина населення європейської спільноти.

Серед європейських цінностей вагоме місце посідають загальнолюдські орієнтири, які «працюють» у всіх цивілізаціях. Про це свідчать постулати стародавніх духовних джерел християн (Біблія), іудеїв (Тора), мусульман (Коран). Але серед ціннісних орієнтацій європейців є такі, що сформувалися під впливом саме європейських демократичних рухів, за результатами боротьби між прибічниками феодальних відносин і носіями нового, капіталістичного способу життя.

Освіта – унікальна інституція, в професійних «печах» якої здійснюється виникнення, сприйняття, відхилення й апробація різноманітних взірців життя. Більшість загальноєвропейських цінностей одержали свого «споживача» безпосередньо в навчальних закладах. Саме школа, вищий

навчальний заклад є центром, що формує ціннісні орієнтації особистості і закріплює їх як регулятори соціальних дій, вчинків і подій.

Відомий російський філософ В.В.Розанов звертав увагу на те, що при навчанні має використовуватися така освітня цінність, як єдність типу навчання, за яким формується впевнена особистість. Він попереджував, що не можна вільно «жонглювати» цінностями, пропонувати учням самим вибирати ті, що будуть мотивувати принципи їхньої поведінки в суспільстві, в будь-якій мікрогрупі. «Є природний закон, -- писав він, -- за яким два промені, певним чином спрямовані, взаємно інтерферуються (послаблюють дію один одного або взаємно знищуються) і замість того, щоб посилити освітлення, створюють темряву; є щось подібне в душевному житті людини» [7; 100].

Стан душевного неспокою, душевної напруженості й невизначеності може залишатися так довго, доки в суспільстві не створиться відносна сталість у соціальній структурі, в системі цінностей як загальнонаціональної, загальнолюдської, так і соціальної орієнтації.

Науково-педагогічний персонал вищих навчальних закладів, зокрема післядипломної педагогічної освіти, за думкою німецького професора Міхаеля Дакснера, фактично є сполучною ланкою між трьома системами: наукою (вироблення знання), університетом (трансляція і оволодіння знаннями) та ринком. Але в будь-якій інституції «на першому плані завжди знаходяться люди. Люди, які мислять, навчаються, працюють, прагнучи знань, компетенцій, розуміння, мудрості і які нерозривно пов'язані спільною метою» [1; 84].

Всі національні освітні школи єднають фундаментальні цінності. Вони є непорушними в будь-якому суспільстві. Такі цінності зрозумілі й сприятливі для населення України, зокрема для освітньої інституції будь-якого рівня. Але ступінь абсолютизації, сприйняття до виконання, частота орієнтації на них в різних країнах, і навіть в різних регіонах однієї країни, не ідентичні. Про це свідчать дані соціологічних досліджень, які протягом декількох років йдуться на Європейському соціальному просторі. Україна теж включена в орбіту дослідження. За багатьма доменами вона недостатньо ототожнюється з більшістю народів Європи. Згідно з існуючими методиками, за якими йдеться дослідження, соціальний портрет пересічного українця

ближче до народів таких країн, як Греція, Польща, Іспанія [9; 28].

Населення України, в середньому, характеризується високою, ніж інші країни -- учасниці дослідження, орієнтацією на цінності «збереження» (за рахунок цінностей «відкритості змінам») і найвищою орієнтацією на цінності «самоствердження» (за рахунок цінностей «виходу за межі свого «Я»»). Україна особливо унікальна у своєму обожнюванні такої інтегральної цінності як «самоствердження» [10; 91].

Як кажуть, факти -- уперта річ. Їх аналіз надає право зробити висновки про те, що більшій частині населення України треба пройти визначний шлях, щоб наблизитися до якісних індикаторів загальноєвропейських ціннісних орієнтацій.

Зрозуміло, що немає іншого соціального інституту, крім освіти, який цілеспрямовано, методично, якщо хочете, планово повинен займатися кропіткою роботою щодо адаптації нашого народу до загальноєвропейського способу мислення, ядром якого є раціоналізм, не втрачаючи пріоритету гуманоцентристської системи ціннісних орієнтацій. Праця важка, але актуальна, перспективна і благородна. Без неї неможлива синтезація кращих моделей ціннісних орієнтацій народів Європи й України в єдиний могутній сплав загальноєвропейських (загалом -- світових) ціннісних орієнтацій недалекого майбутнього.

Лєвова частина цієї роботи лягає на викладацький контингент. У такій найактуальнішій справі провідну позицію посідає ступінь євроінтегрованості освітян. Їхню особистість, як підкреслював К.Ушинський, не можна заступити ані підручником, ані моральними сентенціями, ані системою покарання та заохочення. Вихователь, який поставлений обличчям до обличчя вихованця, заключає у собі всі можливості успіхів виховання (11; 168--169). І це не залежить від того, на яку категорію учнів, студентів, слухачів: дитячу, юнацьку, дорослу, -- викладач впливає своїми знаннями, своїм способом мислення, своїми ціннісними орієнтаціями.

Абсолютно не позбавлені обґрунтування зауваження академіка В.Мадзігона і члена-кореспондента АПН України О.Онець про те, «щоб Україна відповідала стандартам країн ЄС, нам потрібно спочатку побудувати Європу у себе в країні, у себе в під'їзді, у школі, в установі, тоді західний кордон України не стане східним кордоном ЄС» [2,

5]. Дане зауваження тільки закріплює погляд на пріоритет школи (у широкому сенсі) у вирішенні проблеми не просто формування готовності українців до євроінтеграції, а намагання будувати своє життя, самоактивізувати його таким чином, щоб за параметрами ціннісних орієнтацій увійти у золоту когорту носіїв європейських стандартів життя.

Такий же погляд є близьким для колишнього Міністра освіти і науки України С.Ніколаєнка. «Важливу роль, -- вважає він, -- повинна відігравати освіта у прищепленні суспільної думки усвідомлення належності українців до сім'ї європейських народів, розуміння європейського виміру всієї сутності України та європейського вибору всього її подальшого розвитку». Для реалізації цього проекту він пропонує застосовувати у навчально-виховній роботі навчальних закладів такі засоби, як:

- вивчення мов європейських народів, яке даватиме змогу вести паритетний діалог з їхніми носіями;
- ознайомлення з цивілізаційними цінностями народів європейського простору за допомогою шкільних предметів;
- цілісне осмислення європейської історії та співвідношення національної історії з перебігом головних подій історії країн Європи [4; 181].

Побажання абсолютно слухні. Але, щоб вони домоглися мети, потрібна така організація роботи викладачів, яка вже сьогодні приносила б позитивні результати. Як доводять соціологічні дослідження, ще

одної з проблем, яка заважає успішності євроціннісної орієнтації українських освітян, є відсутність систематичної, обґрунтованої, переконливої, доведеної до кожного викладача інформації про методичні заходи європейських колег щодо використання європейського комплексу ціннісних орієнтацій в навчально-виховному процесі і результативності їхнього впливу на учнів.

Навіть частковий перелік проблем, на який звернуто в статті, дає змогу дійти висновків:

1. Інтеграційні явища на освітньому просторі Європи все більш проявляють себе як динамічний процес. Прагнення привести освітні стандарти до загального знаменника в різних країнах з їх відмінними соціокультурними системами врешті-решт позначаються узгодженнями, які побудуються компромісами, але в сутності будуть відповідати єдиним критеріям.

2. Для входження України в єдиний загальноєвропейський освітній простір, як рівноправному члену Співдружності, потрібно розв'язати визначені об'єктивні проблеми та подолати суб'єктивні перешкоди, що стоять на шляху євроінтеграції.

3. Український та європейський простори освіти мають разом пройти той етап аккультурації, який зближує і взаємно збагачує загальноєвропейські й українські погляди на громадські й освітні ціннісні орієнтації та створює зрозумілі й сприятливі для всіх акторів аксіологічні домени.

Література

1. Дакснер М. Нові парадигми поведінки в академічній сфері та їх наслідки для наймання університетського персоналу / М.Дакснер// Вища школа. – 2008. – № 3.
2. Європейська та євроатлантична інтеграція України через освіту: освітній пакет: навч.-метод. посіб. – К., 2008.
3. Ленская Е.А. Качество образования и качество подготовки учителя / Е.А.Ленская//Вопросы образования. – 2008. – № 4.
4. Ніколаєнко С.М. Освіта в інноваційному поступі суспільства // С.М. Ніколаєнко. – К.: Знання, 2006.
5. Паніна Н. Молодь України: структура цінностей / Н.Паніна// Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 1.
6. Пуховська Л.П. Європейський вимір педагогічної освіти, нові компетенції вчителів / Л.П.Пуховська// Порівняльно-педагогічні студії. – 2009. – № 1.
7. Розанов В.В. Сумерки просвещения // В.В. Розанов. – М.: Педагогика, 1990.
8. Сбруєва А. Університет світового класу: характеристики, механізми визначення статусу, умови створення / А. Сбруєва// Порівняльно-педагогічні студії.-- 2009. -- № 1.
9. Солодков В.Т.Ціннісні орієнтації як чинник корпоративності педкадрів/В.Т.Солодков//Наукові записки.-- Серія "Психолого – педагогічні науки".-- Ніжин: НДУ ім. М.Гоголя,2009.--№3.
10. Украинское общество в европейском пространстве/Под ред. Е.Головахи, С.Макеева. – К.: ИС НАН Украины.Харьковский НУ им. В.Каразина, 2007.
11. Ушинський К.Д. Педагогические сочинения: В 6 т. / К.Д. Ушинський. – М., 1988, т.1.
12. Шепелев М. Політико-цивілізаційний підхід до аналізу глобалізаційних феноменів//М.Шепелев//Соціальна психологія. – 2004.--№4.